

ПОЛІТИЧНІ КОНЦЕПЦІЇ ВЧЕНИХ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ 20—30-Х РОКІВ ХХ СТ.

У 20—30-х роках цього століття з'явилися яскраві постаті в українському політичному та культурному житті: Ю. І. Липа, С. А. Рудницький, С. С. Дністрянський, С. П. Шелухін та інші. Частина з них повернулася на терени України, а інші плідно працювали за кордоном. Доля деяких із них зв'язана з Одесою. Так, помітний слід в розвитку політичної думки, суспільно-політичному рухові залишив Юрій Іванович Липа — історіософ, публіцист, науковець, теоретик української державності, учасник національно-визвольної боротьби (див. про його діяльність в одеській «Просвіті»: «Чорноморські повини», 1996, 7 лютого). Народився він в Одесі 1900 року в родині Івана Липи — відомого борця за незалежність України, активного члена «Братства Тарасівців», українського комісара Одеси (1917 р.), члена ЦК партії соціалістів-самостійників, міністра віросповідань, а згодом — міністра охорони здоров'я УНР (1919 р.), активного борця за реалізацію ідей самостійності нації в еміграції (з 1920 р.). У Львівській бібліотеці знаходиться 27 праць Івана і Юрія Липи. У 1917—1918 рр. в Одесі були написані і надруковані брошури Юрія Липи «Союз визволення України (історія й діяльність)»¹, «Королівство Київське по проєкту Бісмарка»², «Українські відзнаки», «Гетьман Іван Мазепа», назви яких свідчать про потяг автора до ідеї незалежної України. У Варшаві вийшли концептуальні праці «Українська доба», «Українська Раса», «Панування», «Труд і Лад»³ та інші.

Основні історіософічні та політологічні концепції були обґрунтовані Ю. Липою в трилогії «Призначення України», «Чорноморська доктрина» і «Розподіл Росії»⁴. Коротка бібліографія його праць наведена у довіднику «Українські лікарі»⁵.

Розробляючи українську національну ідею, автор «Призначення України» дає своє розуміння поняття «нація» і «раса». Він відходить від суто антропологічного, архаїчного розуміння раси, яке зводилося до вимірювання черенів, посів та ширини обличчя, тобто такого підходу, де раси ділялися на вищі і нижчі. «З боку історичного, — пише Ю. Липа, — це група населення, що в окресленій території, без особливої перерви в часі, переживала спільну долю. Врешті, з боку демографічного, раса — це наслідок змішування, що відбувалися в тій чи іншій території, причому не завжди існує одність тої території... Врешті, найважливіше — це психологічне окреслення. Бо раса — це велика духовна одність морального, чуттєвого. Ця духовна одність спричинює відрухи й поняття, спільні для тих, що складають расу»⁶. Отже, в розумінні вченого, раса — це психологія, дух, етнопсихологія, психіка. Антропологічний же тип, генетика — вторинне. Раси, відзначав Ю. Липа, відрізняються переважно своєю психологією, протореними дорогами в думанні й поведінці, навіть своїми духовними звичками більше, ніж будовою тіла. Важливіша є психологічна, а не фізична особливість, окремінність духовна, а не антропологічна⁷.

На думку автора, поняття «раса» більш глибоке, ніж «нації», «класи», «державність». Назву «українська нація» вперше вжив Богдан Хмельницький. На заваді процесу її формування стояла відсутність або слабкість української еліти.

Необхідно плекати любов до свого народу, нації, її святинь, глибини національної культури. «В серці кожного українця повинна бути його почуттєва Україна, заселена посталями і почуваннями», — стверджує автор. Дослідник спадщини Ю. Липи Олег Балан відзначає, що Ю. Липа був одним з найбільших ідеологів українського націоналізму, що піднімається перед нацією в усій своїй духовній величчї і кличе до боротьби за Україну⁸.

Звертаючись до минулого вітчизняної історії, Ю. Липа виявляє джерела духовного формування української нації з часів Трипілья, елітські і готські впливи. Цікава помітна еволюція елітського республіканізму в регіоні Причорномор'я до династичного монархізму. Здається, що автор перебільшує вплив готів на психологію трипільців і їх державотворчі прагнення. Адже, за його ж свідченням, «готи не були вищою культурою від еліто-трипільців, навпаки, як твер-

дять вчені, гоги попусти в Західну Європу культуру, перейняту на Україні»⁹.

Духовна спільність української нації базується на ідеалі роду, в центрі духовності стоїть жінка-мати (мати, пенька — край, Україна — мати). Моральний консерватизм українського життя веде до консолідації, а не розпорошення нації. Консерватизм — це не застій, а поступ вперед, стала увага до того, що збудовано, впровадження нового будівельного елемента на основі обережності, чуйності й доцільності.

Ю. Липа противник тиранства і стадності, сторонник вільної й сильної людської особливості, для якої разом з тим є природним потяг до суспільного життя доцільних форм асоціацій. Втеча від суспільного життя — це «пораженство», збіднення власного життя. Ідеалом українських органічних асоціацій майже до кінця ХІХ ст. була Запорозька Січ. Ю. Липа впевнений, що український народ віддає перевагу солідаризму, його суспільний ідеал — група, а не індивідуальність. Природне місце українця — перебування в групі, а майбутність українського суспільства буде базуватися на взаємовідносинах групи, договору між ними. Об'єднання асоціативних груп добровільним договірним шляхом стало традицією внутрішнього впорядкування.

В концепції державотворення Ю. Липа значну увагу приділяє моральності. Найвищі і найвеличніші провідники для українського народу — моральна справедливість, патріотизм, любов до рідного краю, спадкоємність поколінь. Ю. Липа твердо вірить в духовні і фізичні можливості українського народу до державного будівництва, доводить безпідставність тверджень М. І. Костомарова, П. Куліна та інших про упадок державних змагань українців.

У спеціальному розділі «українська державність» Ю. Липа веде пошук доцільних реальних шляхів державобудівництва, відкидаючи гасла жертвовності, авантюризм і кабінетні доктрини, фанатизм, які ведуть до катастрофи. Перш за все треба знати такі шляхи, які не приведуть до великої крові, людських жертв.

Ю. Липа в становленні державності велику роль відводив церкві. Відродженню релігійності допомагає висока моральність, толерантність українського народу, його прагнення до миру і спокою. «Толерантність українців, — пише він, — є в досить широкіх межах»¹⁰. Навіть греко-католицька церква зберегла багато традицій і обрядів минулого. Тільки сліпі поводитирі сіють серед людей ворожнечу. «До чисто-

го діла треба чисті руки», тобто бути морально зрілими, правдивими — з таким гаслом необхідно будувати нову державу. Треба цуратися самохвальства, манії великості, від чого упадають державні системи і велетенські культури. Віра людей у високу моральність, використання духовних традицій допоможуть виконати призначення України як самостійної держави в колі світового товариства.

Подальший розвиток українська національна ідея знаходить у другій книзі трилогії Ю. Липи — «Чорноморська доктрина». У ній автор обґрунтовує необхідність для творення української держави оволодіти Чорноморським простором, хоч на заваді цьому будуть стояти великі держави. Особлива роль відводилась Криму. Хто володіє Кримом, підкреслює Ю. Липа, той володіє Чорним морем. Україна може стати могутньою державою, якщо зуміє вести чесну і значиму політику відносно свого традиційного союзника — Білорусії. Її союзниками повинні стати Туреччина, країни Кавказу і Закавказзя, Болгарія. Майбутнє України може бути перенективним тільки в союзі з Болгарією і Туреччиною — причорноморськими країнами, які в прагненні до національної консолідації близькі до устремлінь України. «Союз Чорноморських держав, — вважає Ю. Липа, — це твір, що може започаткувати нову державну форму буття і повний зріст європейської культури в її чорноморській відмінності»¹¹. Вражає передбачливість Ю. Липи щодо Югославії, яка, на його думку, як цілість не буде відігравати значної ролі в Європі. Отже, «Чорноморська доктрина» має багато актуальних для сучасності ідей щодо процесу побудови української держави і її стосунків зі своїми безпосередніми сусідами.

Книга «Розподіл Росії» завершує трилогію Ю. Липи. У ній чітко викладено складність стосунків між Україною і Росією протягом майже 2,5 століть після Полтавської битви. Для провідної веретви Росії були характерні деспотизм, войовничість, бюрократизм і жорстокість у відношенні до України. У цьому не має вини російського народу — в своїй основі працювитуму, ріднинному і моральному. Відповідальність за пригнічення російського народу, народів Прибалтики, України, Молдови і Кавказу несуть керманічі, адміністративно-владний апарат від царської до радянської влади. «Лише повний зміст, повний здоровий світогляд зможе відродити Московію і побудити цей, уже нечувано злищений край, до фізичного і морального розвою»¹², пише Ю. Липа. Майбутнє російської імперії в її розчленуванні, а

її експансивні кроки приведуть до краху. Українська нація веде боротьбу не лише проти комунізму, а проти поневолення, імперської політики будь-яких режимів — царського, комуністичного, демократичного. На місці вимулених окраїн Росії вишкунуть самостійні національні держави, в тому числі Українська соборна держава, створивши співдружність вільних народів.

Ідея самостійної національної держави стала основою і в творчості ще одного вченого, життєвий шлях якого тісно пов'язаний з Одесою. Мова йде про С. П. Шелухіна, активного члена українського національного руху, члена Центральної Ради, Генерального судді УНР і пожиттєвого сенатора. Хоча його ім'я, як і ім'я Ю. Липи, ще не так відоме серед науковців та широкої громадськості, однак творчий доробок професора Шелухіна досить вагомий — це праці по юриспунденції, понад 60 статей з історії України. Теоретичними питаннями політичного розвитку він почав займатися вже в еміграції, працюючи на факультеті права і суспільних наук Українського вільного університету у Празі, одному із центрів емігрантського наукового життя.

Будуючи свою концепцію політичного майбутнього України, Шелухін велику увагу приділяє історичному та правовому обґрунтуванню її права на свою державність. Він виступає проти теорії триєдиної Русі, у ряді своїх робіт послідовно проводить думку щодо різного походження українців та росіян. Визнаючи, що є багато спільного між ними, бо «московська, українська... та інші народності — всі одного слов'янського походження»¹³, вчений наполягає на різниці між ними, що склалася внаслідок асиміляції з іншими впливами — української — з кельтами, великоруської — з фінами та монголами, та призвела до формування двох окремих народностей. А отже, український народ, як такий, що має свою історію, культуру, мову,... «є інтегральною частиною людства, як і інші народи», і боротьба України за незалежність — не сепаратизм, як наголошують на цьому реакційні політики Росії та Польщі, а «рух за право, а не проти чужого права». Як правник, Шелухін наголошує на тому, що існування права є основою державного, соціального ладу, культури й цивілізації, а отже, «той, хто визнає свободу для всіх, той мусить визнати за всіма і право на вільний рух...»¹⁴. Рух України до національного відродження є, на думку вченого, правним, природним, бо має в своїй основі «право на самовизначення великого самобутнього на-

роду, який саме через це не може бути виключкою з народів усього світу, що мають власну державу і власне національне життя»¹⁵.

Шелухін неодноразово підкреслював величезну роль правничої науки та правників у формуванні концепції державного будівництва в майбутній незалежній Україні. Сама наука про державний лад, на його погляд, в основі своїй має науку права, яка і організовує основні елементи держави — народ, верховну владу та територію. Хоча велике значення для існування держави має кожний з цих елементів, вирішальним, основобудуючим вчений вважає народ, який творить владу. Під народом Шелухін розуміє не пауючу народність, а всю державно-правну цілість громадян. Держава повинна дбати про свободу всіх громадян, незалежно від національності, без привілеїв одних і позбавлення прав інших.

Основою верховної влади майбутньої Української держави має стати верховенство народу через надання повноважень державним органам. Така політична організація, на думку вченого, є найкращою для України, що в основі своєї історичної традиції має ідею народоправства, тобто ідею демократичної республіки. Обґрунтовуючи це своє твердження, Шелухін звертається до теорії державного права, яка поділяє форми державного устрою на монархію та республіку, причому наголошує на характер влади в першому і в другому випадках. При монархії (особливо абсолютній) монарх не відповідальний ні перед народом, ні перед законом, і владу має по дідичному, спадкоємному праву, в той час, як президент — по дорученню народу. Україна, на думку вченого, «за весь час свого державного існування абсолютною монархією не була»¹⁶, і зазнала такого управління лише за часів царювання московських царів, ніколи не вважаючи таку владу своєю.

Полемізуючи з консерваторами, що вважали Київську Русь прикладом існування в Україні представницької монархії, Шелухін наголошує, що такий тип правління з домінуванням народоправства у формі народного віча скоріше є проявом республіканського правління. Стосовно Гетьманщини він відмічає, що не було ні єдиного випадку спадкової гетьманської влади, а лише обрання, «і навіть за московських часів проводилась формальна видимість виборів»¹⁷.

Таким чином, робить висновок автор, народоправство є національною формою державної влади для українського на-

роду. Монархізм ніколи не був і не буде основою майбутньої незалежної України. Більше того, монархізм нищив українську державність, свободу, культуру, нищив і національну аристократію, бо в своїй боротьбі за владу князі виступали і проти народу, і проти бояр. Шелухін, погоджуючись з консерваторами щодо великого значення суспільної еліти для національного життя, разом з тим відмічає їх руйнуючу діяльність в процесі українського державотворення, оскільки вони «за часів чужого панування зрадили за превілеї свій народ»¹⁸. Тому українська аристократія не може стати тією силою, яка б зорганізувала всі елементи української нації в боротьбі за незалежність.

Нова українська державність, неодноразово підкреслює дослідник, повинна поєднати в собі історичний досвід демократії та республіканських традицій, притаманних українському народові, з новими реаліями політичного життя, надбаннями сучасності. Його ідеал — нова, незалежна республіка Україна, демократична країна, джерелом влади в якій є народ, вся цілісність громадян різних національностей.

Ця ідея є наскрізною ідеєю всіх наукових творів та публіцистичних виступів С. П. Шелухіна. І хоча світ побачили лише деякі з них і більшість його творів ми маємо тільки серед архівних матеріалів, не відомих широкому читачеві, вони, однак, становлять певід'ємну частку наукової спадщини української еміграції і ще чекають свого опрацювання сучасними науковцями. Особливе місце в історії української політичної думки займає Станіслав Дністряняський, 125-ліття якого ми нещодавно відмічали. На жаль, ця подія привернула увагу лише спеціалістів-правників і не дістала належної оцінки з боку вчених-політологів. Однак Станіслав Дністряняський, являючись, власне, одним із фундаторів української правничої науки, величезне місце в своїй науковій і суспільній діяльності приділяв розробці питань права та суспільного розвитку. Саме Дністряняський, як ніхто інший, може вважатися поряд з Липинським, одним із фундаторів української політичної науки в напрямку її розвитку в контексті світової політичної думки.

Дністряняський поєднав в собі риси вченого-теоретика і політичного діяча. Член Наукового Товариства імені Шевченка, професор права Львівського університету, він був вибраний до австрійського парламенту, де захищав інтереси галицьких українців. В. А. Потульницький, досліджуючи творчий спадок професора Дністряняського, підкреслює, що

саме йому належить першість в спробі поставити український націоналізм на науковий ґрунт¹⁹. Найбільш плідним етапом його наукової діяльності можна вважати празький період життя вченого, пов'язаний перш за все із заснуванням Українського вільного університету.

В 1921—1922 рр. Дністрянянський був деканом факультету права і політичних наук. У 1922—1923 рр. та 1933—1934 рр. — ректором УВУ. Саме в цей період були написані основні політологічні твори вченого — «Загальна наука права і політики», «Погляд на теорії права та держави», «Самовизначення народів», «Нова держава»²⁰. У «Загальній науці права і політики» автор, розглядаючи питання співвідношення політики і права, називає політику методом, як правом керувати, підкреслюючи, що наука права є першою і головною основою науки політики. Однак, політична наука не обмежується потребою критичної оцінки правових норм, а являє собою дослідження техніки користування правовими нормами, створення нових та вплив їх на формування суспільства. Такий погляд на теорію права та політики відображає величезний вплив на формування його концепції досягнень європейської політологічної думки, зокрема, німецької соціологічної школи, з основними ідеями якої Дністрянянський ознайомився, будучи студентом Берлінського та Лейпцигського університетів.

Неодноразово підкреслюючи залежність політики від норм суспільного життя, вчений намагається дослідити історико-правні підстави української державності. Розглядаючи історію українського права, Дністрянянський звертає особливу увагу на державне право княжої доби. В цей період, на його думку, українське право справляє величезний вплив на формування польського та московського права, має європейський характер і є відмінним від орієнтального деспотизму Московії.

Появу нової української державності вчений пов'язує лише з ім'ям Б. Хмельницького. Нова держава, перейнявши традиції народоправства княжої доби, була створена як республіканська національна держава, що об'єднала всі українські елементи в єдину державну організацію.

За словами його учня, професора права В. Старосольського, «є великою заслугою проф. Дністрянянського, що він перший підняв пробу наукового представлення українського державного права, зокрема, найновіших часів в злуді і по-

рівнянню з законами інших держав Європи та з точки зору модернових кличів в державному праві»²¹.

Правничі праці Дністрянського були, власне, спробами обґрунтування на науковому, теоретичному рівні питання української державності. Однак для вченого держава не є самометою, вона лише має служити цілям народу. Тому це має бути нова держава, концепцію якої він виклав у своїх працях «Самовизначення народів» та «Нова держава». В основу ідеї нової держави, на думку автора, має бути покладена, по-перше, теза про самовизначення народів, провідником якої виступав Вільсон, і по-друге, вироблене революцією в Росії положення про заборону анексії.

На жаль, рамки статті дозволяють зробити лише короткий огляд основних положень величезної спадщини вчених української діаспори. Основою їх наукової діяльності стала теоретична розробка питань національної державності. Політичні погляди Ю. Липи, С. Шелухіна, С. Дністрянського демонструють різні бачення майбутнього політичного устрою, форм державного життя України. Історичні дослідження цих вчених, їх висновки, досить спірні і не зовсім доведені, прислугували їм як аргумент на користь тієї чи іншої моделі державного будівництва. Ліберали Дністрянський і Шелухін, вважаючи провідною силою державотворення народ, наголошували на республіканських традиціях української історії, а тому бачили майбутню Україну у формі демократичної республіки. Навпаки, Ю. Липа, при досить зваженому відношенні до всіх форм правління, наближався у своїх поглядах до ідеологів консерватизму, вважаючи русійською силою державності суспільну еліту та вбачаючи в українській історії приклади династичної монархії. Однак такі різні підходи вчених до політичного минулого та майбутнього України об'єднував погляд на державу як реальне втілення української національної ідеї, як гарант всебічного розвитку і включення українського народу до світової співдружності народів.

ПРИМІТКИ

1. Липа Ю. Союз визволення України (історія і діяльність). — Київ — Одеса, 1918.

2. Його ж. Королівство Київське по проєкту Бісмарка. — Київ — Одеса, 1917.

3. Його ж. Українська доба. — Варшава, 1936; Його ж. Українська Раса. — Варшава, 1937; Його ж. Панування, Труд і Лад. — Варшава, 1940.

1. Пого ж. Призначення України. — Львів, 1938 (перевидання). Львів, 1992; Пого ж. Чорноморська доктрина. — Варшава, 1940; Пого ж. Розподіл Росії. — Варшава, 1941 (перевидання). — Львів, 1992.
5. Пундій П. Українські лікарі. — Чикаго — Львів, 1994. — С. 127—128.
6. Липа Ю. Призначення України. — С. 102.
7. Мороз В. Горіти надзвичайним світлом. Передмова до книги Ю. Липи «Призначення України». — С. 7, 37.
8. Балап О. Юрій Липа: людина і мислитель. — Київ, 1994. — С. 39.
9. Липа Ю. Призначення України. — С. 111.
10. Там само. — С. 245.
11. Балап О. Юрій Липа: людина і мислитель. — С. 36.
12. Липа Ю. Розподіл Росії. — С. 65.
13. Шелухін С. Дві народності.//Центральний державний архів України. — Ф. 3695. — Оп. 1. — Спр. 46. — Арк. 205.
14. Пого ж. Україна — назва нашої землі з найдавніших часів. — Прага, 1936 (перевидання). Дрогобич, 1993. — С. 7.
15. Пого ж. Права України на свою державність.//Центральний державний архів України. — Ф. 3695. — Оп. 1. — Спр. 37. — Арк. 16.
16. Пого ж. Монархія чи республіка.//Центральний державний архів України. — Ф. 3695. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 245.
17. Там само. — Арк. 268.
18. Там само. — Арк. 266, 267.
19. Потульницький В. А. Нариси з української політології. — К., 1994. — С. 226.
20. Дністрянський С. Загальна наука права і політики. — Прага, 1923; Пого ж. Погляд на теорії права та держави. — Львів, 1925; Пого ж. Самовизначення народів.//Воля. — 1919. — Т. 5. — Ч. 3, 4, 5; Пого ж. Нова держава. — Відень — Прага, 1923.
21. Старосольський В. Рецензія на працю Дністрянського «Загальна наука права і політики».//Центральний державний історичний архів України у м. Львові. — Ф. 309. — Оп. 1. — Спр. 1869. — Арк. 9.